

КСЕНИЈА ЋИРИЋ

БЕОГРАДСКИ ОПУС СЛОВЕНАЧКОГ
АРХИТЕКТЕ ЛУДВИГА ТОМОРИЈА

У неколико последњих година, архитектура Београда после Другог светског рата почела је да привлачи већу пажњу истраживача архитектуре. Спорадични примери анализе појединачних објеката или општих тежњи у градитељству након 1945. године остали су у сенци бројних предавања, публикација и изложби на тему академизма, сецесије, међуратног модернизма. Такав тренд је допринео да неки од веома препознатљивих објеката, присутних у меморији сваког Београђанина, остану на маргини интересовања, без помињања у општим прегледима и водичима кроз послератну архитектуру престонице. Тек је бомбардовање 1999. године скренуло пажњу на један од тих објеката – зграду Савезног министарства унутрашњих послова у Улици кнеза Милоша. Захваљујући вишемилионској вредности на коју је процењена и потребама нових власника-инвеститора, пре него интересовању стручне јавности, у медијима је тада први пут почело да се помиње име њеног аутора, словеначког архитекте Лудвига Томорија. Без разумевања архитектуре овог објекта и ширег сагледавања опуса аутора, зграда је лако отписана и, изгледа, осуђена на рушење. Можда ће упознавање са београдским опусом архитекте Томорија указати на потребу преиспитивања односа према овом, свакако значајном примеру архитектонског наслеђа Београда.

Архитекта Лудвиг Томори рођен је 22. јануара 1915. године у месту Кока код Будимпеште. Након завршене гимназије у Марибору, 1934. године уписао се на Архитектонски факултет у Љубљани, где је 1939. године дипломирао у класи архитекте Јоже Плечника. У периоду од 1943. до 1945. учествовао је у НОБ-у, да би се после завршетка Другог светског рата запослио као шеф кабинета у Министарству за градње у Љубљани. Као пројектант, 1947. године надзирао је радове на прузи Шамац–Сарајево. Од 1947. до 1965. године запослен је у Београду, где је реализовао своје

Сл. 1. Стамбена зграда Удбе, ошћини излел (снимила Снежана Нејовановић)

најзначајније објекте: стамбену зграду Удбе у Булевару војводе Мишића, објекат МУП-а у Улици кнеза Милоша, стамбене блокове у Земуну, болницу „Драгиша Мишовић“, III окружни суд. У истом периоду радио је и на обнови резиденција председника Јосипа Броза Тита, министра иностраних послова Едварда Кардеља, министра унутрашњих послова Александра Ранковића. За Министарство иностраних послова учествовао је у обнови и опремању спољних представништава и конзулата у Лондону, Варшави, Бечу, Берлину, Дамаску и радио пројекат и надзор изградње амбасаде у Њу Делхију. Године 1965. вратио се у Словенију, где је у Копру до 1975. године подигао зграду Копарске банке и стамбени блок Семедела Копар. Према његовим пројектима, подигнут је и већи број породичних стамбених кућа у Изоли. Уз архитектуру, као аматер се посвећивао и сликарству и самостално излагао у Њу Делхију, Копру, Изоли, Љубљани и Раденцима. Умро је 9. августа 1994. године у Изоли.¹

По завршетку Другог светског рата, уставним конституисањем нове Југославије, створени су услови за организацију целокупне државне управе. Реорганизацијом Одељења за заштиту народа (ОЗНА) 1946. године формирана је Управа државне безбедности (УДБ) при Министарству унутрашњих послова ФНРЈ, као стриктно централизована обавештајно-безбедносна организација. Централа Удбе је била на савезном нивоу и усмеравала је рад у републичким министарствима унутрашњих послова. У првим поратним годинама Удба се бавила елиминацијом непријатеља нове власти, најчешће из редова странака и политичких опција поражених у Другом светском рату. Значајна улога коју је имала врло рано јој је обезбедила и велику моћ. Од 1948. године један од главних задатака Удбе био је

Сл. 2. Стамбена зграда Удбе, главни улаз (снимила Снежана Нејовановић)

елиминација „унутрашњег непријатеља“, што је укључивало чак и чланове Комунистичке партије Југославије за које се сумњало да подржавају Резолуцију Информбироа и одржавају тајне везе са Совјетским Савезом. У то време, ауторитарност Удбе као државне институције рефлектовала се на свим нивоима социјалног, културног, политичког и јавног живота државе. Истовремено, било је неопходно да се исти аспект читава и на архитектури објеката чији је наручилац била Управа државне безбедности.²

Архитекта Лудвиг Томори, као учесник НОБ-а (1943–1945) али и ученик Јоже Плечника афирмисаног широм Европе, позван је да одговори на захтеве тада најмоћније државне институције.

Стамбена зграда Управе државне безбедности Министарства унутрашњих послова ФНРЈ у Булевару војводе Мишића бр. 19–33

Објекат је подигнут на парцели непосредно уз зграду БИГЗ-а, тада „Југоштампе“, Драгише Брашована. Како су се парцеле на којима је предвиђена изградња новог објекта налазиле у приватном власништву, Влада Народне Републике Србије је 2. априла 1948. године, позивајући се на Основни закон о експропријацији, донела одлуку о експропријацији готово 10.000 квадратних метара земљишта. Земљиште је додељено МУП-у ФНРЈ – Управи државне безбедности.³

Пројекат нове стамбене зграде израдио је Пројектантски биро Министарства унутрашњих послова, с Лудвигом Томоријем као одговорним пројектантом. На основу захтева Урбанистичке службе главног архитекте Београда Николе Добровића, одређено је да зграда мора бити ситуирана уздужно у односу на Булевар војводе Мишића, у висини која одговара висини прве терасе на

згради „Југоштампе“, с централним доминантним и два мања блока са стране, као и три дворишна анекса. Главна зграда, заједно с ризалитима и дворишним анексима, намењена је за становање, осим приземља у ризалитима, где су смештене просторије за задруге.

Овакав однос основних маса условљен урбанистичким захтевима, а у вези с коначним уређењем овога дела Београда, једним делом морао је бити одређен и самом наменом зграде. Мада стамбеног карактера, она је презентовала моћ и ауторитативност институције која ју је подигла. И данас, након више од 60 година, ова зграда се међу Београђанима назива зградом Удбе док је појединац пред таквом силом принуђен да призове у сећање централизованост једног режима и неприкосновеност његове најмоћније организације.

Изградња објекта започела је 1948. године, мада је главни пројекат одобрен тек 25. маја 1949, а грађевинска дозвола издата 1. јуна 1949. године. Велика економска криза изазвана Резолуцијом Информбироа довела је до обуставе изградње државних објеката на Новом Београду, али не и до прекида радова на стамбеном објекту Управе државне безбедности. До краја 1948. године завршени су груби радови, док је објекат у целини завршен до краја следеће године. Радове је изводило Градско грађевинско предузеће „Неимар“.

У оквиру идејног пројекта архитекте Томорија на изгледу главне уличне фасаде уочавају се стубови испред улаза у зграду, као и централни стуб са скулптуром – представом породице. Мушкарац са ашовом и жена која држи бебу свакако су били у вези са идејом младог, здравог и полетног појединца и породице у истој таквој држави. Ограда на балконима замишљена је с мотивом рибе крљушти. Међутим, Архитектонски савет Градског народног одбора Града Београда – Грађевинске службе на седници 17. јула 1948. године донео је мишљење да је потребно да се стубови испред улаза у зграду изоставе и да се ограда на балконима усклади са архитектуром зграде. У реализацији су коначно ограде тераса перфориране кружним отворима, док су у централном улазу монументалних димензија три висока стуба кружног пресека остављена да носе масивне горње партије објекта.

Док у послератним годинама број стамбених квадрата по становнику опада, кухиње се изостављају и праве заједничка купатила, луксузни станови ове зграде и данас већини Београђана представљају недостижан стандард. У обради фасада искоришћени су квалитетни материјали – племенити малтер, камен и мермер. Строг принцип симетрије, снажна хоризонтална подела, рустификација приземља, наглашавање главног улаза као централног мотива композиције – представљају елементе академске архитектуре који су остали врло примењиви

у архитектури тоталитарних режима.⁴ Монументализам, као изразит обликовни елемент зграде Удбе, такође представља још једну димензију архитектуре карактеристичне за СССР, односно тамошњи социјалистички реализам.⁵ Тесне политичке везе и слична политичка клима условиле су на нашим просторима снажно одбацивање модернистичких поставки и враћање академским принципима као сигурним средствима афирмације нове идеологије и њених највиших институција.⁶ Иако се радило о стамбеној згради, Управи државне безбедности Министарства унутрашњих послова ФНРЈ, као наручиоцу и инвеститору пројекта, морало је да се одговори дословно програмском архитектуром.⁷

Зграда Савезног министарства унутрашњих послова – Управе државне безбедности у Улици кнеза Милоша бр. 92

У првим годинама након завршетка Другог светског рата простор данашњег Новог Београда, тада путо и мочварно земљиште, одређен је за управљачки центар нове државе и новоустановљеног социјалистичког поретка. Конкурси расписани крајем 1946. године захтевали су да се поред идејних решења за зграду Централног комитета Комунистичке партије Југославије и Председништва Владе ФНРЈ, приложе и предлози за урбанистички план Новог Београда. Услови конкурса су предвиђали да око 20 зграда савезних министарства сачињавају архитектонски оквир зграда Централног комитета КПЈ и Председништва Владе.⁸

На основу дописа главног архитекте Града Београда Николе Добровића, од јула 1948. године, може се закључити да је зграда МУП-а првобитно требало да буде подигнута на Новом Београду, оријентисана према попречној авенији која спаја тргове испред зграда ЦК КПЈ и Председништва Владе. Пројектанти су били дужни да током израде скица буду у вези са Управом главног архитекте, да би се зграда ускладила са околином и целином Новог Београда. Мада је Министарство унутрашњих послова простор предвиђен за подизање објекта сматрало примерено ситуираним, будући да би одговарао условима радне везе, у погледу величине сматрало га је неодговарајућим тражећи да му се припоји парцела резервисана за Министарство правосуђа ФНРЈ. Међутим, у наредним месецима и годинама, као последица снажног одјека Резолуције Информбироа, долази до децентрализације и реорганизације административне управе Федерације, а у вези с тим и до напуштања идеје о изградњи великог броја савезних министарстава на једном месту. Концепт Новог Београда као управљачког града замењен је идејом о доминантној функцији становања.

Сл. 3. Зграда Савезног министарства унутрашњих послова, историјска фотографија

Зграда Савезног министарства унутрашњих послова коначно је подигнута у Улици кнеза Милоша, у којој је, још у време самог Милоша Обреновића, требало образовати државни, административни и војни центар српског Београда. Током стогодишњег периода, ови објекти државног апарата грађени су у горњем делу улице, од раскрснице с Немањиним до Улице краља Милана, док је у њеном доњем делу, од Немањине према данашњем Мостару, све до Другог светског рата индивидуална стамбена изградња била претежни елемент урбанизације. Јединствен пример у том периоду представљала је зграда Министарства социјалне политике и народног здравља, која је 1933. године подигнута на самом крају непарне стране улице, на простору спрам којег ће у послератним годинама бити саграђена зграда Савезног МУП-а.

Главни пројекат нове Управне зграде Министарства унутрашњих послова ФНРЈ одобрила је 28. августа 1950. године Комисија за ревизију идејних и главних пројеката при МУП-у ФНРЈ.⁹ Зграду је пројектовао Пројектантски биро Министарства унутрашњих послова ФНРЈ са архитектом Лудвигом Томоријем, као

одговорним пројектантом. Објекат је подигнут на углу улица Кнеза Милоша и Дринске. У архитектонском погледу зграда је рашчлањена у три блока, од којих средишњи, мада повучен од регулације, има доминантан изглед и положај. У оквиру овог блока налази се и главни улаз, монументално третиран, у виду затвореног трема са сегментно обликованом чеоном површином. На централном месту, на атици изнад портала, постављен је грб ФНРЈ.¹⁰

Модерно безорнаментално фасадно платно у повученом тракту према Улици кнеза Милоша издељено је уским пиластрима између којих су, у централне три вертикале изнад монументалног улаза, смештене терасе са балустрима, мотив који се понавља на бочној страни истога тракта. Камена оплата покрива зону сутерена приземља, бочне стране уличних трактова и угаоне фрагменте. Тракт на уличној регулацији, као и тракт према Дринској, јединствено су третиран као безорнаменталне површине с наглашеним хоризонталама које повезују ритмично распоређене прозорске отворе по етажама. Оваква артикулација представља реминисценцију на модернистичка решења међуратног

Сл. 4. Зграда Савезној министарства унутрашњих послова, главни улаз, после бомбардовања 1999. (снимила Снежана Нејовановић)

периода. Међутим, масивност и статичност објекта не указују на исте узор. У организацији основних маса нема сложеног комплекса чију целину чини променљива геометрија израстањем једног правоугаоног тела из другог, или из других, већ сложених. Елевација се не

постиге сукцесивним надвисивањем, којим би се обезбедила одређена динамичност објекта. Модернистички постулати у формалном смислу нису одговарали овом „прогресивном“ времену и намени објекта. Мада је модернизам хронолошки представљао најближег сродника послератне архитектуре, његова филозофија и његово тумачење у Србији и Југославији претежно су искључивали димензију монументалног. Монументализам је међутим, пре свега, одговарао новој идеологији, која је захтевала и нову естетику у изградњи јавних објекта. Идеолошко-политичка обележја су јасно изражена кроз положај, димензије, материјализацију, масивност и статичност, односно монументалну форму објекта.¹¹

Грађевина данас представља пример јавне архитектуре као симбола моћи државе и партије и предмета изразите политичке инструментализације у време раног комунизма нове Југославије. Оваква архитектура, лако разумљива, репрезентовала је актуелне идеолошко-политичке ставове и представљала средство емитовања политичких порука. Рустична обрада приземља, масивност и статичност објекта у садејству са горњим, хијерархијски конципираним зонама уличне фасаде, и данас наглашава однос појединца пред државним апаратом комунистичког времена. Као представник стила који је недуго трајао у београдској архитектури, ова изразито реторичка архитектура има посебну културно-историјску вредност. Истовремено, репрезентативним положајем који заузима, пропорцијама и обликовањем, њен архитектонско-урбанистички значај и након бомбардовања 1999. године јесте део свести сваког Београђанина.

Бомбардовање зграде Министарства унутрашњих послова ФНРЈ, пола века након њеног подизања, такође представља један од кључних момената у историји Београда и Србије.

НАПОМЕНЕ:

1] На биографским подацима захваљујем сину Лудвига Томорија, архитекти Матјажу Томорију.

2] У свим тоталитарним режимима јавни објекти били су симбол моћи државе и партије и представљали су предмет политичке инструментализације.

3] ИАБ, ТД 19-1-1949.

4] Видети у: А. Кадјевић, *Естетика архитетуре академизма (XIX–XX век)*, Београд, 2005.

5] О архитектури соцреализма видети у: Б. Стојановић, *Архитектура Београда 1944–1954*, ГМГБ, I, Београд, 1954, 189–200; О.

Минић, *Двадесет година јланској расіа Београда*, ГГБ, XI–XII, Београд, 1965, 87–95; З. Маневић, *Ог соцреализма до ауторске архитетуре*, Техника, 3, Београд, 1970, 62–65; Исти, *Новија српска архитетуре*, у: Српска архитектура 1900–1970, Београд, 1972, 26–29; Б. Стојановић, У. Мартиновић, *Београд 1945–1974*, Београд, 1978; З. Маневић, *Српска архитетуре XX века*, у: Архитектура XX вијека, Београд–Загреб–Мостар, 1986, 27–28; И. Штраус, *Архитектура Југославије 1945–1990*, Сарајево, 1991, 11–19; М. Маџура, *Архитектура Београда од 1944–1975. године*, у: Историја Београда, Београд 1995, 571–580; А. Миленковић, *Архитектура – јолишка улира*, Београд 1996, 21–30; В. Кулић, *Изградња Београда у јериоду социјализма (1945–2000)*, у: 50 београдских архитеката, Београд,

2002, 15–27; З. Маневић, *Историја српске архитектуре новије доба*, у: Лексикон српских неимара, прир. З. Маневић, Београд, 2002, VI; М. Р. Перовић, *Српска архитектура XX века. Од историцизма до Друид модернизма*, Београд, 2003, 148–209; С. Малдини, *Социјалистички реализам*, у: Енциклопедија архитектуре, том II, Београд, 2004, 163–198; S. G. Bogunović, *Milje*, у: *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, том III, Beograd, 2005, 1320–1326; М. Просен, *О соцреализму у архитектури и његовој појави у Србији*, Наслеђе, VIII, Београд, 2007, 95–115.

6] О односу идеологије и архитектуре видети: З. Маневић, *Архитектура и политика (1937–1941)*, ЗЛУМС, 20, Нови Сад, 1984, 293–306; М. Bobić, *Arhitektura, politika, ideologija*, у: *Arhitektura i diktatura*, Vreme, Beograd, 2. 10. 2003, 38–41; А. Ignjatović, *Arhitektura kao diskurs*, DaNS, 45, Novi Sad, 2004, 34; А. Кадиевић, *Академизам као вид инструментализације политичких идеја у архитектури*, у: *Естетика архитектуре академизма (XIX–XX век)*, Београд, 2005, 261–290; Исти, *Терминологија српске архитектонске историографије: Идеологија*, Архитектура, 111, Београд–Подгорица, 2007, 10–11; Исти, *Улога идеологије у новијој архитектури и њена схватања у историографији*, Наслеђе, VIII, Београд, 2007, 225–237.

7] Постоји велика сличност како у основи тако и у организацији основних маса и обради фасада између стамбене зграде Удбе и Главне управе Народне милиције – данас Југословенског речног бродарства, у Улици кнеза Милоша бр. 82. Инвеститор објекта било је Министарство унутрашњих послова ФНРЈ. Пројекат од 31. маја 1949. године израдио је Пројектантски завод Србије – Грађевински

биро МУП-а ФНРЈ, архитекта Александар Секулић. Централни мотив на уличној фасади представља главни улаз у виду трема на канелираним стубовима у оквиру рустичног приземља.

8] *Техника*, 11–12, Београд, 1946, 341.

9] Документација ЗЗСКГБ.

10] То је била једина нова јавна грађевина у Београду, подигнута у послератном раздобљу, која је у оквиру своје фасадне декорације имала оригинално предвиђено и истакнуто државно знамење Федеративне Народне Републике Југославије. Сви остали грбови социјалистичке Југославије на фасадама Београда уграђени су накнадно, на знатно старијим здањима, замењујући претходне хералдичке ознаке. Ово хералдичко знамење је истовремено било последње истакнуто на једном новоподигнутом објекту. Од тада па све до наших дана постојећи грбови су допуњавани, обнављани или мењани, али ниједан нови није постављен (М. Поповић, *Хералдички симболи на јавним здањима Београда*, Београд, 1997, 146–148).

11] Према пројекту архитеката Бориса Катунарића и Зорана Петровића из 1961. године, подигнут је касније нови улични тракт у Кнеза Милоша бр. 90а, као и дворишни тракт објекта. Ова новоградња, посебно уличног тракта, пројектована је с тежњом да се просторно, функционално и обликовно допуни постојећи комплекс зграде. Сходно томе, новоградња је задржала исте елементе своје матице, тј. међусpratне висине, осовину комуникационог – везног ходника, укупну висину зграде и донекле фасадни изглед. Висина прозора, завршни венац и кров прилагођени су постојећој згради, али је нова материјализација фасаде од вештачког камена.

Summary: KSENIJA ĆIRIĆ

THE BELGRADE WORKS OF THE SLOVENE ARCHITECT LUDVIK TOMORI

The work of the Slovene architect Ludvik Tomori in Belgrade has been paid little attention by historians of architecture. His buildings from the late 1940s and early 1950s, which are the capital city's landmarks in architectural and townscape terms, have largely been going unnoticed, being designed in the unpopular period of socialist realism. The building of the Federal Ministry of the Interior and a residential building for the State Security Directorate (UDB) employees, however, possess a dimension which reflects their original political context and thus affirms their cultural-historical aspect. It is important therefore to draw attention to these state-commissioned buildings.

ILLUSTRATIONS

Fig. 1 Apartment building for State Security Directorate employees, general view (photo by Snežana Negovanović)

Fig. 2 Apartment building for State Security Directorate employees, main entrance (photo by Snežana Negovanović)

Fig. 3 Federal Ministry of the Interior, historical photograph

Fig. 4 Federal Ministry of the Interior, main entrance, after the bombing in 1999 (photo by Snežana Negovanović)